

2.4. Соціальні чинники формування української політичної нації

Ю. В. Лисенко

Соціально-економічні процеси відіграють важливу роль у становленні й формуванні будь-якої нації.

Вплив соціальних, соціально-політичних, соціально-економічних чинників на формування політичної нації дістав відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, українська дослідниця Г. Нестеренко розглядає політичну націю як створену на основі етнічних груп соціальну систему, яку характеризують певний рівень національної самосвідомості (достатній для підтримки спільної мети) і воля до політичної самоорганізації, що зумовлює формування держави з демократичним способом правління і націленістю на спільне майбутнє. Однакова мета і воля до спільного політичного майбуття виступають основними системотворчими факторами політичної нації [1, с. 27].

Вітчизняний науковець М. Розумний вказує, що формування української політичної нації, започатковане проголошенням незалежності України, надалі втілюється в утвердженні державного суверенітету, формуванні політичної системи, громадянської ідентичності, власної політичної культури та сукупності ідеологічних настанов і політичних преференцій громадян [2, с. 24]. Дослідник пропонує розуміння політичної нації як стану інтегрованості спільноти, що характеризується наявністю національної державності, власних механізмів самовідтворення політичної системи та суспільного консенсусу стосовно ключових цінностей. Науковець стверджує, що такий стан виникає внаслідок сукупності суспільних інновацій, частина з яких утворюють універсальний (загальноцивілізаційний) алгоритм суспільної самоорганізації даного типу спільноти, а частина належить до специфічного досвіду даної спільноти і відображає особливості подолання нею тих перешкод, з якими дане національно-політичне утворення зіткнулося в процесі свого становлення [2, с. 7].

Функціонально політична нація є формою та наслідком соціально-політичної консолідації населення певної території і суб'єктом міжнародного політичного, економічного, соціального, культурного життя. За елементним складом така спільнота складається з політично свідомих і соціально активних особистостей, взаємодія яких утворює громадянське суспільство і державу як дві основні

підсистеми політичної нації. Якщо розглядати політичну націю як форму суспільної організації, то її характеристики як типу спільноти передовсім виявляються у соціально-структурній площині. Політична нація складається з політично свідомих і соціально активних особистостей, взаємодія яких утворює громадянське суспільство і державу як дві основні підсистеми політичної нації. Суперечність між ними є одним із головних джерел її самоорганізації.

Соціальні чинники формування української політичної нації — насамперед це соціальні і соціально-класові відносини, що є віддзеркаленням соціального та духовного відображення обличчя нації. Будь-яка націоутворча ознака включає певною мірою соціальне навантаження (проживання на території, формування загальної системи звичаїв, традицій, спільна система комунікації — мова тощо).

І сучасна, і більш ранні спроби українського націєтворення спричинені внутрішніми джерелами, що дає можливість говорити безпосередньо про самовідтворення української політичної нації [1]. Вітчизняна дослідниця Г. Нестеренко виокремлює дві основні групи механізмів самовідтворення української політичної нації — самоорганізаційні та ентропійні. Перші визначені дослідницею як механізми, дія яких спрямована на розгортання процесів організації / самоорганізації. Їх прикладами є мова внутрішньо-структурних комунікацій, родинні традиції освіти і самоосвіта, самоуправління громадських організацій, релігія, корпоративна культура, підприємництво тощо. Дія ентропійних механізмів спрямована на збільшення чи зменшення ступеня впорядкованості системи — такими є державна мова, державне управління, національна система освіти, державна ідеологія, церква, державне регулювання економіки тощо.

Досліджуючи історичний аспект, Г. Нестеренко вказує на фактори соціальної ентропії (розпорошеності) української політичної нації. До таких чинників, які найбільш стало в історії прихованого і явного розвитку української політичної нації сприяли збільшенню її ентропії дослідниця віднесла:

- тривале існування на межі Західної та Східної цивілізацій і пов'язану з цим двоїстість ментальності українського етносу;
- розмитість змісту національної ідеї і надмірну нерівноваженість;
- сподівання на підтримку від суб'єктів зовнішнього оточення;
- релігійно-конфесійну, регіональну, етнічну різноманітність;
- слабкість державної організації, історичну схильність до вільної самоорганізації;

—слабкість авторитету національної еліти чи недостатню поінформованість населення про її наміри;

—невідповідність управління самоорганізаційному вектору системи і пов'язане з цим домінування структури над функцією [1, с. 18].

Ускладнює ситуацію те, що на ентропійні фактори історичної дії накладаються й сучасні несформованість і зародковість рис самої політичної нації. Тому показовими параметрами порядку для політичної нації в статичному зрізі є: 1) кількість громадян, які ідентифікують себе з нацією; 2) досягнутий рівень консолідованості демократії; 3) рівень розвитку національної самосвідомості, важливим показником якої виступає і соціальна активність; 4) ефективність державного управління і довіра населення до влади.

Специфіку довготривалих параметрів порядку української політичної нації окреслено такими рисами:

—існування (безперервність) власних державотворчих ініціатив;

—низький рівень розвитку монархічної ідеї;

—превалювання особистих інтересів над державними;

—потреба в сильному (найчастіше одноосібному) лідері;

—схильність до демократії;

—вирішальний вплив соціальних подій на національно-політичне життя;

—перманентне прагнення автономії;

—ідея соборності національної держави в етнічних межах України;

—сильний вплив символів на самоорганізацію національної спільноти;

—складовими ментальності українського етносу [1, с. 25].

Окрему увагу варто приділити мові як чиннику консолідації спільноти, розвитку загальнонаціональної політичної свідомості і як фактору самовідтворення української політичної нації. Управлінські структури повинні мовою внутрішнього використання мати ту, яка відповідає інтересам нації і потребам держави, але для інших структур, що мають власну самоорганізаційну традицію, слід лише створювати сприятливі умови для поступового переходу на офіційну державну мову. Тісний взаємозв'язок впливу мовного чинника і системи освіти на самоорганізацію національної спільноти — врахування якого може прискорити перехід нації до відносно стійкого стану.

Аналізуючи соціальні чинники формування політичної нації у сучасних умовах (глобалізації), варто говорити про: формування

соціальних стандартів відповідно до світових вимог; соціальну безпеку як основний соціальний чинник консолідації нації; створення динамічної та гнучкої системи соціального захисту і соціального забезпечення; збереження і подальший розвиток соціальної стабільності як головного здобутку державотворення; досягнення в суспільстві соціальної злагоди та соціальної структурованості; утвердження соціальної справедливості як базової суспільної цінності. Важливими в даному контексті є питання регулювання міграційних процесів, здійснення захисту соціально-трудових відносин, охорони праці, здоров'я, освіти, розвиток відносин соціального партнерства.

Основними принципами самовідтворення політичної нації, які є базовими і стосовно української, на думку Г. Нестеренко, є такі:

— принцип стремління системи до збереження цілісності як визначальної тенденції через забезпечення соціальної справедливості і гідного рівня життя людини;

— принцип чергування домінуючої ролі самоорганізаційних та ентропійних механізмів на різних етапах розвитку політичної нації.

Окремі принципи самовідтворення політичної нації згруповано навколо ентропії:

— принцип залежності етапу самоорганізації нації від рівня соціального самопочуття суспільства (населення);

— принцип поєднання самоорганізаційного та ентропійного напрямку націєтворення;

— принцип необхідної різноманітності методів і форм державного управління (вона має бути не меншою за різноманітність варіантів самоорганізації громадянського суспільства);

— принцип диференціації державного впливу залежно від етапу самоорганізації національної системи [1, с. 22].

Аналогічно можна скласти і такі пари (де перша складова стосується факторів ентропії, а друга — параметрів порядку української політичної нації):

— сподівання на зовнішню підтримку — очікування на сильного лідера та пов'язана з цим толерантність і гуманістично спрямований індивідуалізм;

— регіональна, етнічна, релігійно-конфесійна різноманітність — природний демократизм української психології та правосвідомості;

— суперечливість між східними і західними регіонами України — вирішальний вплив соціальних подій на політичне життя нації;

— слабкість державної організації — низький рівень розвитку монархічної ідеї на тлі антеїзму;

— несприятливі геополітичні в поєднанні зі сприятливими природними умовами — соціальний фаталізм.

Еволюційний характер національної ідеї, яка в процесі формування і розвитку національних держав має пройти кілька фаз, серед яких виокремлюються: ідея боротьби за власну державність; ідея збереження й стабілізації на конституційних засадах цієї державності; ідея вдосконалення конституційних основ державності. А це потребує відповідних змін у системі державного управління [3, с. 12].

Нині в переважній більшості населення не сформувався певний соціальний статус, інтереси самоідентифікації й, відповідно, не склалися чіткі соціальні орієнтири; аналогічні процеси відбуваються в національній площині, де українська нація як сталий соціально-національний організм не довершила своєї консолідації, і по суті ще складається.

Стабільно низький рівень життя, скорочення чисельності та старіння населення аж до можливої демографічної кризи посилюють негативні тенденції дезінтеграційного характеру всередині титульного етносу. На підставі зазначеного можна стверджувати, що він потребує з боку держави окремої уваги, а саме: розробки й реалізації заходів, що сприятимуть його адаптації до умов розбудови національної держави та змін, які відбуваються в державі в період трансформації основ політичної, соціальної, економічної та духовної сфер суспільного життя [3, с. 6].

Українські умови соціально-економічного розвитку трансформаційного періоду, загострення всіх соціальних суперечностей торкнулися і сфери етнонаціональних відносин. Приватизація, занепад виробництва, деколективізація сільськогосподарства призвели до скорочення робочих місць у трудомістких галузях, де внаслідок низького соціального статусу і кваліфікації переважали представники різних національних меншин. Результатами цих процесів стали поглиблення соціального розшарування і несприйняття реформ як характерні ознаки соціально-політичного життя цих колективів. Болісна реакція вітчизняного соціуму на трансформації, що супроводжують процес розбудови держави, незначна динаміка зростання суспільних симпатій по відношенню до традиційних цінностей лібералізму свідчать про те, що соціально-економічне реформування в країні не повинно супроводжуватися перманентною деєтатизацією. Більш прийнятними для менталітету переважної більшості населення країни є корпоративна модель органі-

зації виробництва та неоестатичні методи регулювання соціально-економічних процесів [4, с. 11].

Соціальна структура українського суспільства формується політичними та промислово-фінансовими групами, які мають корпоративні інтереси, власність і визначають політичний та економічний лад із відповідною політикою й ідеологією та мають важелі політичної влади; по-друге, виявлено головні тенденції розвитку соціальної структури: значне соціальне розшарування, яке приводить, з одного боку, до маргіналізації основної маси населення, до збагачення — другої; формування нової соціальної спільноти, верстви на рівні класів; формування нового морально-психологічного клімату, який впливає на процеси переідентифікації у соціальному просторі (від єдиної радянської ідентичності, її соціальної структури до усвідомлення самоцінності крайових, етнічних, конфесійних відмінностей); по-третє, у процесі формування нової соціальної структури України виникають нові верстви на основі взаємодії різних форм власності — нова еліта, менеджери, середній клас; змінюється внаслідок трансформації державної форми власності становище традиційних класово-групових утворень. Утворюються групи найманих працівників, зайнятих у приватних секторах економіки, сюди ж належать працівники змішаних підприємств з участю іноземного капіталу; по-четверте, одночасно існують три основні напрями формування соціальної структури: класове утворення підприємців, бізнесменів, власників, що становить 5 % дорослого населення України; утворення класу висококваліфікованих фахівців та інтелігенції — 18 %; класове утворення робітників — 20 %, а також приблизно 10 % становить середній клас; по-п'яте, не варто забувати, що масові середні верстви, які на Заході є глибинною соціальною основою громадянського суспільства, сформувалися аж ніяк не водночас і не під впливом ринку як такого, а внаслідок його обмежень та особливостей соціальної політики [5, с. 10—11]. В Україні ж формується соціальна структура під впливом стихійного ринку.

Нація через виробничі відносини створює відповідну соціальну структуру, враховуючи національну культуру, історичні умови, традиції. Тому основою формування і розвитку соціальної структури, її складових є виробничі відносини, пов'язані з поділом праці. Нове класове утворення являють собою підприємці, їх діяльність базована на індивідуальній, партнерській та акціонерній формах власності і відбувається в рамках великого, середнього і малого бізнесу, що надає їм можливості самореалізуватися. Серед них виокремлюються групи: власне підприємці, самозайняті, біз-

несмени-менеджери, менеджери співвласники, наймані менеджери. Вони мають можливості не тільки забезпечити себе, свій добробут, а й особливо сприяють відродженню економіки України, що стане підґрунтям для формування української політичної нації. Водночас корпорації стають істотним джерелом самоідентифікації, соціальні наслідки чого виявляються у тому, що відбувається формування, виокремлення і водночас розмежування різних галузей, тобто складаються нові неоднорідності, створюються чинники формування ідентичності, що мають змінити традиційну соціальну структуру суспільства й у майбутньому зміцнити націю.

Найбільш соціально активні індивіди знаходять нові форми економічної діяльності на базі приватної, акціонерної, групової форми власності. Так виникають нові соціальні спільноти, економічно активні групи, що започатковують зародження нової соціальної структури суспільства, впливають на вироблення нових цінностей, норм, способів життєдіяльності [5, с. 10—11].

Певною мірою погіршуються показники рівня життя населення, реальні доходи якого з урахуванням цінового чинника зменшуються. Це значно звужує купівельну спроможність і веде до зuboжіння населення. Підтвердити цю думку можемо міркуваннями Д. Полозенка, який наголошує, що в Україні відсутній баланс інтересів різних верств населення. Співвідношення доходів багатих і бідних становить 30:1 (для порівняння: в європейських країнах — 6:1, в Китаї — 7:1), при тому, що оптимальним вважається співвідношення 10:1. Крім того, дослідник наводить той факт, що за результатами дослідження, проведеного серед 24-х європейських країн, у тому числі в Україні, за рівнем сімейних доходів наша країна посідає передостаннє місце, а за довірою до влади і фінансових інститутів — останнє [6, с. 18].

Цікавими, на нашу думку, є показники щорічного рейтингу QualityofLifeIndex американського журналу «InternationalLiving». За цим рейтингом визначають країни, найбільш сприятливі для проживання за показниками рівня громадянських свобод і безпеки, добробуту населення, стану розвитку культури, економіки, екології. За підсумками 2011 року Україна посіла 73-є місце серед 192 країн світу (у 2010 р. було 68 місце).

У рейтингу LegatumProsperityIndex британської дослідницької організації LegatumInstitute Україна у 2010 році (серед 110 країн світу) посіла 69 місце за показниками розвитку економіки, оцінки підприємницької діяльності, розвитку системи освіти, охорони здоров'я, особистої безпеки, розвитку індивідуальної свободи і демократії, (63 місце у 2009 році). У рейтингу ООН Індекс розвит-

ку людського потенціалу, який оцінює рівень життя, освіченість і тривалість життя людини, Україна посіла 69 позицію у 2010 р. [7, с. 34—35].

За оцінками вітчизняних соціологів, рівень соціального самопочуття українців, визначений Центром соціальних і маркетингових досліджень SOCIS за 100-бальною шкалою, досяг показника 39 балів у 2010 р., 39,4 бала у 2008 р., 33,7 бала у 1998 р. [7, с. 34—37, с. 35].

Отже, показники якості життя українського суспільства є переконливим проявом рівня реалізації соціальної політики. Виходимо на те, що на якості життя населення негативно позначається незавершеність системного реформування соціальної сфери. Відзначається щорічне зменшення державних асигнувань на систему охорони здоров'я, освіти та ін. Це зумовлює поширення таких соціальних явищ, як соціальне незадоволення через зубожіння населення, погіршення якості життя людей, бідність.

Нині в Україні, на думку фахівців, заробітна плата не виконує своєї основної функції — стимулювання праці. Фіксується зростання реєстрації громадян у Центрах зайнятості населення. Значних обсягів набрала вимушена неповна зайнятість або латентне безробіття [8, с. 127—128]. Крім того, порушуються задекларовані принципи соціального партнерства між роботодавцями і працівниками. Державна інспекція праці Міністерства соціальної політики України визначила, що 62 % порушень належать до нормування оплати праці, компенсаційних виплат тощо. Існує проблема виплати заборгованості заробітної плати. Хоч цей показник поступово скорочується — зайнятість населення перестала виступати гарантом людського добробуту. Як наслідок, серед потенційних соціальних загроз вітчизняні дослідники прогнозують збільшення ризиків бідності для сімей з безробітними (особливо за наявності в таких сім'ях дітей), осіб старших вікових груп, домогосподарств з подвійним демоекономічним навантаженням (з дітьми та особами старшого пенсійного віку).

Незважаючи на проголошені Конституцією України принципи, система охорони здоров'я не забезпечує рівного безкоштовного доступу населення до якісних медичних послуг. Крім того, існують диспропорції з доступу до медичних послуг за територіальною ознакою (місто — село). Як зазначають фахівці, високим є тягар особистих витрат населення на послуги охорони здоров'я. Згідно з даними офіційної статистики, витрати перевищують третину від загального обсягу фінансування галузі (40 % у 2008 р.) і здійснюються безпосередньо під час одержання медичних послуг [9].

За показниками очікуваної тривалості життя при народженні, що характеризує ступінь реалізації основоположного права людини прожити довге і здорове життя, Україна посідає 110 місце у світі [10, с. 185]. Продовжуючи цю думку, фахівці наголошують, що гірші показники спостерігаються лише у Російській Федерації, країнах Східної, Південної Азії та Африки. Як наслідок, Україна — чи не єдина європейська країна, що досі залишається в групі країн із середнім рівнем людського розвитку за глобальним рейтингом Програми ООН. У країнах, що досягли найбільших успіхів у людському розвитку, суспільні видатки на охорону здоров'я сягають 6—8 % ВВП. Для порівняння, в Україні суспільні видатки на охорону здоров'я становлять 3,7 % ВВП, приватні — 2,8 % ВВП.

Сучасний стан соціальної політики у галузі пенсійного страхування характеризується: низьким розміром пенсій переважної більшості пенсіонерів і нерівними умовами пенсійного забезпечення. Політиці підтримки пенсіонерів належить особливе місце в системі соціального забезпечення, при цьому більшість соціальних проблем з початку національної пенсійної реформи в 2004 р. залишається невирішеною. За даними Програми економічних реформ на 2011—2014 роки, пенсія 55 % пенсіонерів не перевищувала 875 гривень (станом на 01.12.10 р.), а їх частка в загальній сумі видатків на виплату пенсій становила 38 %. Порівняно високими фахівці називають пенсії понад 1500 гривень, їх отримували 12 % пенсіонерів. Крім того, пенсійні видатки зростають випереджальними темпами порівняно з можливостями економіки щодо їх забезпечення. Питома вага пенсійних видатків у ВВП в Україні є однією з найвищих у світі і має тенденцію до збільшення. У 2009 році цей показник досяг 18 % ВВП, порівняно з 2004—2007 рр. — 12—14 % [9].

Ще однією проблемою даної сфери є високий рівень тінізації зайнятості населення, оскільки майже третина застрахованих осіб сплачує пенсійні внески із заробітної плати, що не перевищує мінімальної.

Сфера освіти в загальному контексті реалізації соціальної політики також характеризується низкою проблем. Одна з них — недостатня доступність освіти (через скорочення кількості дошкільних і шкільних закладів освіти, переважно у сільській місцевості). За повідомленнями фахівців, у 2009 році лише 57 % дітей відвідували дошкільні заклади, при цьому в 50 % дитячих садків чисельність дітей перевищувала кількість місць [9]. Щоб аналізувати стан соціальних проблем у галузі освіти, можемо доповнити до переліку гострих

і невирішених питань проблему неналежного забезпечення транспортними послугами учнів сільської місцевості (за державною програмою «Шкільний автобус» забезпечення становить тільки 67,4 %). Ще однією проблемою є обмеження доступу до якісної освіти особам з особливими потребами.

Це неповний перелік актуальних проблемних питань, що існують і накопичуються у соціальній сфері. Зазначимо, що соціальні проблеми українського суспільства у сфері зайнятості населення, зокрема високий рівень безробіття, мають безпосередній зв'язок із системою вищої і професійної освіти. Неефективність моніторингу потреб ринку праці, відсутність урахування сучасних потреб роботодавців системою професійно-технічної та вищої освіти, а також неузгодженість дій державних структур у плануванні потреби у фахівцях є додатковими причинами погіршення стану зайнятості населення.

Зазначені проблеми суттєво знизили ефективність державної соціальної політики, яка не забезпечила належного соціального ефекту від зростання макроекономічних показників і виявилася неспроможною подолати значні соціальні загрози. Найвагомішими з них у сучасному українському суспільстві є:

по-перше, низькі рівень і якість життя населення, наявність значної кількості бідного населення, зокрема, такого, що працює, різке розшарування населення за рівнем доходів і несприятливі умови для формування середнього класу. Розрив між 10 % найбільш і найменш забезпечених громадян становить 9—10 разів і більше;

по-друге, низький рівень здоров'я населення та посилення демографічної кризи. Хоча рівень смертності населення за останні два роки дещо зменшився, він все ще переважає народжуваність. Значно поширилися захворювання на туберкульоз і СНІД;

по-третє, низький рівень оплати праці та відсутність безпосереднього зв'язку між заробітками та ефективністю праці не забезпечують громадянам якість життя, порівняну з якістю життя громадян європейських країн. Наша країна залишається далеко позаду європейських держав за рівнем оплати праці: відставання за цим показником суттєво перевищує відставання за продуктивністю праці. Низькими є і показники, що характеризують частку заробітної плати у ВВП та собівартості продукції. Цей показник в останні роки становив менше 45 %, тоді як у країнах Європейського співтовариства — в середньому 65 % [8].

Варто наголосити, що за останні двадцять років змінилися уявлення населення про рівень соціальних потреб і якість соціальних послуг. Значна частина громадян усе ще не може реалізовувати

професійні знання. Це виявляється у складності пошуків роботи, яка б дозволяла отримувати гідну заробітну плату і забезпечувати належну якість життя конкретної людини як об'єкта соціальної політики. Тобто мова йде про обмеження можливостей реалізації потенціалу людини у полі професійного і соціального зростання.

Досвід більшості розвинутих країн сучасного світу переконує, що ефективність постіндустріальних трансформацій полягає у якісно новому розумінні інноваційних основ соціально-економічного розвитку, пов'язаного насамперед з людським капіталом, у процесі якого людина повинна стати і головним його фактором, і безпосереднім учасником, і головним споживачем. Особлива роль людини як суб'єкта соціально-економічних перетворень є одним із суттєвих соціальних чинників формування консолідованої політичної нації.

Одним із показників рівня забезпечення соціальних потреб і реалізації соціальної політики можемо назвати якість життя людини. Це виявляється у показниках рівня її життя, які виражаються через добробут населення, рівень людського розвитку та нагромадження людського капіталу. Забезпечення належної якості життя людини, її прав і свобод визначає необхідність побудови відкритого громадянського суспільства, що є нормою для більшості демократичних країн світу.

Якість життя пересічного українця значною мірою погіршилася, що негативно впливає на перебіг соціально-політичних процесів і містить загрозу соціально-економічних вибухів. Зростання людського чинника у досягненні конкурентних переваг, забезпечення якісних параметрів економічного зростання повинні стимулювати зміни у пріоритетах державної політики щодо справедливого розподілу доходів у суспільстві між надмірно багатим прошарком і відповідного збільшення частини національного доходу для малозабезпеченої частини як потужного каталізатора збільшення інвестицій на формування в Україні умов для підвищення якості людських ресурсів за якісними показниками і доступністю медичного обслуговування, моральним й освітнім рівнями, здійсненням освітньої та культурної політики. Вищезазначене визначає передумови забезпечення розвитку людського капіталу [11, с. 97].

Тобто мова йде про необхідність змін у підходах щодо визначення ролі людини як суб'єкта політичного процесу та її потреб як об'єкта, що мають стати визначальними у соціально-економічному розвитку країни на сучасному етапі функціонування української політичної нації. Політична, громадська, економічна, соціальна

стабільність суспільного і державного життя, як обов'язкова передумова забезпечення належної якості життя людини, формується через становлення дієздатної, соціально активної, раціонально мислячої особистості. Соціальну справедливість у цьому контексті доречно розглядати як цінність, що несе в собі не тільки нормативні вимоги, але й формує риси певного суспільного ідеалу, з метою реалізації якого у суспільстві здійснюються соціальні перетворення. Соціальна справедливість у політичному житті має адекватно відображати конкретну історичну ситуацію, відповідати ментальним особливостям суспільства і вимогам реального часу. Саме за таких умов соціальна справедливість, підкріплюючись нормами права, виступатиме інтегруючим чинником об'єднання політичної нації, сприятиме досягненню соціальної згоди і поліпшенню соціального самопочуття громадян.

Втілення концепції соціальної справедливості у реалізації принципів соціальної державності і засад соціальної політики в Україні дозволить прискорити пошук консенсусу серед різних верств населення, консолідувати націю у досягненні кращих показників якості і рівня життя. Втілення принципу соціальної справедливості можливе через пошук нових парадигм розвитку нації, а саме: визначенням рівня добробуту суспільства має стати прагнення людини до піднесення рівня і якості життя, а не просто збагачення, розвитку споживачьких настроїв [12, с. 12—15]. Гострі соціальні суперечності, які загрожують перевтілитися у пряме протистояння соціальних груп, утрата соціальної мобільності і соціальної стабільності в цілому вимагають впровадження інтеграційно-орієнтованої соціальної політики. Важливо, що якість життя не досягається індивідуально, а виявляється у поліпшенні рівня життя всього суспільства, нації в цілому. Відтак виходимо на необхідність формування інтеграційно-орієнтованого характеру реалізації соціальної політики на сучасному етапі українського державотворення.

Аналізуючи соціальні чинники формування української політичної нації крізь призму реалізації соціальної політики, більшість дослідників єдина в тому, що однією з головних причин її неефективності є відсутність стратегічного науково-обґрунтованого системного підходу, побудованого на аналізі актуальних тенденцій суспільно-економічного розвитку та об'єктивному визначенні реальних можливостей держави. Останнє виявляється в тому, що тепер в Україні не визначено пріоритетних завдань соціальної політики, відсутня стратегія реформування соціальної сфери, немає навіть чіткого усвідомлення моделі соціального захисту, що має розбудовуватися в Україні [13; 14,

с. 219—227]. Ефективність вітчизняної моделі соціальної політики на сучасному етапі залежить від її здатності максимально розв'язувати соціальні суперечності перехідного періоду, нейтралізувати негативний вплив ринку на сферу суспільного розвитку, пом'якшувати соціальні негаразди і в такий спосіб сприяти соціальній справедливості й інтеграції нації.

Одним із найважливіших критеріїв ефективності соціальної політики є наявність стратегії її реалізації, яку можна визначити як чіткий, деталізований і зорієнтований на певний відтинок часу (від 5 до 15 років) план дій влади зі здійснення системи соціальних реформ, співвіднесених з реальними економічними можливостями держави і спрямованих на досягнення конкретних результатів у соціальній сфері.

У цьому зв'язку стратегія соціальної політики має виходити з таких передумов.

Політичні передумови. По-перше, нині основною політичною та соціальною проблемою в Україні є високий рівень бідності населення, передусім серед сімей із дітьми, родин, у яких є непрацездатні або непрацюючі особи працездатного віку. Останнє свідчить про недостатню ефективність нинішньої системи державної підтримки соціально вразливих верств населення. Зокрема, встановлені розміри соціальної допомоги окремим категоріям громадян не відповідають фактичним потребам у соціальній підтримці більшості сімей. Окремі види соціальної допомоги дотепер надаються без урахування доходів отримувачів. Відсутні системи оцінювання впливу надання державної соціальної допомоги населенню на подолання бідності. Не сформовано інформаційну базу даних про потенційних отримувачів такої допомоги. Водночас лише третина сімей, охоплених програмами державної соціальної допомоги, віднесена до бідних.

По-друге, формування соціальної політики під впливом передвиборчого популізму, що особливо далось взнаки під час останніх президентських і парламентських виборів, призвело до підтримки бідних верств населення за рахунок перерозподілу доходів середнього прошарку суспільства. Але при цьому не вдалося принципово змінити ситуацію з бідністю — замість її подолання у результаті зростання заробітної плати та доходів від власності зазначені дії призвели до її консервації. Відповідно, гальмується досягнення визначальної мети трансформаційного процесу — становлення середнього класу як основного носія демократії, соціальної та політичної стабільності в суспільстві, економічного прогресу.

Відповідно, справою підвищеної політичної, економічної та соціальної ваги є зміцнення позицій середнього класу, питому вагу якого необхідно довести до показника 45—50 % від загальної кількості населення, одночасно скоротивши частку людей з доходами, нижчими за прожитковий мінімум.

Правові передумови. Після розпаду Союзу РСР, коли з політичної арени пішла КППС як «ефективний механізм соціального контролю», ситуація у цій площині змінилася. Нині соціальна політика у більшості випадків реалізується декларативно, тобто укази Президента України, постанови Верховної Ради і Кабінету Міністрів досить часто не підкріплюються ресурсами. Суттєво погіршилася взаємодія і злагодженість у діяльності різних галузей і відомств соціального спрямування. Партійний контроль зник, а методи державного управління (відповідно, і контролю) галузями не змінилися. Як наслідок, відповідальність зменшилася, а практична координація дій соціальних відомств на рівні держави стала вкрай слабкою.

З метою впорядкування соціальної політики Кабінет Міністрів ще 2004 року задекларував намір покінчити з руйнівною для держбюджету пільговою системою соціального забезпечення за рахунок переходу від системи пільг до системи адресної допомоги. Де-юре поняття адресної допомоги було введено Постановою Кабінету Міністрів від 22 лютого 1999 року «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим родинам». Проте на той час соціальне законодавство України ще не оперувало такими поняттями, як соціальні стандарти, прожитковий мінімум і т.д. Постанова Кабміну лише окреслила схему майбутньої системи. Законодавчо врегулювати механізм її роботи повинен був парламент. 01 червня 2000 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим родинам», який став по суті своїй «пілотним проектом» соціальної реформи в Україні. 5 жовтня 2000 року парламент прийняв Закон України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», де зазначалося:

1. Рівень життя не нижче прожиткового мінімуму забезпечується державними соціальними гарантіями. Останні — це встановлені законами мінімальні розміри зарплати, пенсії, допомоги й інших соціальних виплат.

2. Держсоцгарантії є основою для розрахунку витрат на соціальні цілі і формування на їх основі бюджетів усіх рівнів, зокрема і державного бюджету.

Отже, на законодавчому рівні чітко було зафіксовано, що не розмір соціальної допомоги повинен визначатися, виходячи з ве-

личини видаткової частини бюджету, а, навпаки, — видаткова частина бюджету, призначена на соціальні виплати, формується, виходячи з величини прожиткового мінімуму і даних про кількість громадян, які потребують державної соціальної підтримки.

Коли влада не в змозі забезпечити виконання зобов'язань із соціального захисту населення, це означає, що варто переглянути саму систему управління економікою країни. Відсутність надходжень коштів до державного бюджету не може служити виправданням порушення Основного Закону.

3. Бюджетні передумови. Центральне місце у соціальній політиці належить механізмам перерозподілу прибутку, за якими працююче населення країни утримує непрацевдатну його частину (за віком, інвалідністю, сімейними обставинами тощо). Тобто визначальним чинником формування соціальної політики є структура бюджету, що приймається, і його реальне виконання. Але, на думку деяких фахівців, процес формування і затвердження бюджету в Україні менше за все визначається науково обґрунтованими потребами соціальної політики.

Наприклад, обсяг соціальних зобов'язань держави у 2005 р. становив 61 % витрат зведеного бюджету, або близько 20 % ВВП. Надмірне зростання соціальних трансфертів зруйнувало базове співвідношення між ними та заробітною платою. Це вивело на перший план проблему фінансового забезпечення амбіційних соціальних орієнтирів, вигідних певним політичним силам, з 2005 р. сукупні соціальні трансферти перевищують заробітну плату. Незважаючи на суттєве зростання заробітної плати, а, отже, і надходжень до Пенсійного фонду, він відчуває нестачу фінансових ресурсів для виплати пенсій і значною мірою поповнюється за рахунок бюджетних коштів. Частка коштів державного бюджету у загальній сумі надходжень до Пенсійного фонду зросла з 16 % у першій половині 2004 р. до 37,4 % у 2005 р. Відсутність зв'язку між обсягами соціальних виплат і страховими внесками закладає загрозу фінансової нестабільності фондів соціального страхування та місцевих бюджетів.

Регіональні передумови. Особливістю соціальної політики є необхідність доведення її кінцевих результатів до кожного громадянина. У зв'язку з цим місцевий рівень виявляється основною ланкою здійснення заходів соціальної політики. У соціальній державі безпосереднім суб'єктом виконання вказаних завдань є місцеве самоврядування [8].

Водночас Україні притаманна значна крайова асиметрія показників соціального розвитку, яка з часом не зменшується. Зокрема

наявні значні регіональні розбіжності в рівнях оплати праці, які створюють складні проблеми у забезпеченні єдиних національних стандартів рівня життя населення, у подоланні бідності та становленні середнього класу в країні.

2000 року був ухвалений Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», який закріпив правові засади формування та застосування соціальних стандартів. 2002 року Урядом України було розроблено Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів. Однак досі не існує жодного прикладу офіційного затвердження прожиткового мінімуму на рівні регіону, хоча його розмір у Києві, Донецькій, Дніпропетровській областях на 7—10 % перевищує середній рівень по країні. Відрізняються краї і за доступом до якісних медичних послуг. Передусім це відображається у диференціації рівня смертності немовлят. Цей показник у Донецькій області майже вдвічі вищий ніж у Києві. Значними є регіональні розбіжності в рівнях освіченості населення. Через надмірні порівняно з рівнем заробітної плати ціни на оренду житла вкрай обмеженими є можливості міжрегіонального перерозподілу робочої сили у краї з більшим попитом на неї та вищою оплатою [8, с. 43—48].

Демографічні ризики українського суспільства виражаються у проблемі високого рівня смертності і низьких показників народжуваності, що продукує тенденцію старіння нації. Такі зміни демографічної структури не найкращим чином впливають на рівень соціальної активності населення.

В умовах значної соціальної поляризації населення вкрай необхідними стали зміни державного регулювання соціальної складової регіонального розвитку країни. В основу оцінки ефективності діяльності місцевої влади мають бути покладені показники регіонального людського розвитку. За умов тривалої депопуляції, що спостерігається в Україні, принципово важливою є концентрація зусиль передовсім на поліпшенні якісного складу населення, забезпеченні сталого людського розвитку, зокрема через значне збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, формування здорового способу життя, розвиток ринку праці тощо. Соціальна поляризація суспільства загрожує демократичним основам українського державотворення, що призводить до подальшого витіснення України на узбіччя сучасних трансформаційних процесів світового і регіонального значення.

Враховуючи історичні особливості формування української нації можемо стверджувати, що найбільш сприятливі і реальні умови для розвитку соціокультурного середовища української

політичної нації формуються в умовах сьогодення, а життєдіяльність нації істотно залежить від соціальних чинників.

Література

1. *Нестеренко Г. О.* Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук / Нестеренко Г. О.; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. — К., 2009. — 30 с.
2. *Розумний М. М.* Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації: автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Розумний М. М.; Ін-т журналістики Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. — К., 2006. — 32 с.
3. *Безверха Т. В.* Державне управління етнопонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління / Безверха Т. В.; Дніпропетровський регіональний ін-т держ. управління Нац. академії держ. управління при Президентові України. — Дніпропетровськ, 2008. — 23 с.
4. *Хорошилов О. Ю.* Формування української політичної нації: передумови та перспективи: автореф. дис. ... канд. пол. наук / Хорошилов О. Ю.; Одеська нац. юрид. академія. — Одеса, 2003. — 19 с.
5. *Іванов І. Ю.* Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи: автореф. дис. ... канд. політ. наук / Іванов І. Ю.; Київ. нац. ун-т будівництва і архітектури. — К., 2005. — 20 с.
6. *Полозенко Д.* Розвиток соціальної сфери як важлива умова економічного зростання України / Полозенко Д. // *Фінанси України*. — 2010. — № 10. — С. 15—20.
7. *Іванова К.* Место под солнцем // *Корреспондент*. — 2011. — 11 февраля. — С. 34—37.
8. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: монографія / за заг. ред. Л. І. Ільчука, О. О. Давидюк, Ю. В. Кривобок. — Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2010. — 376 с.
9. *Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010—2014 роки [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президентові України. Версія для обговорення 02 червня 2010 р.* — Режим доступу: www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
10. *Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015: Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.* — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
11. *Діба О. М.* Соціальна сфера й особливості інвестування у людський капітал / Діба М. І. // *Функціональна економіка. Вчені записки КНЕУ ім. Вадима Гетьмана*. — 2010. — Вип. 12. — С. 96—102.
12. *Лібанова Е.* Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття / Лібанова Е. // *Демографія та соціальна економіка*. — 2008. — № 1. — С. 9—22.

13. Діденко Н. Удосконалення механізмів державного управління в реалізації сучасних соціальних стратегій в Україні / Діденко Н. // Теорія та практика державного управління. — 2009. — Вип. 4 (27) [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpu/2009_4/doc/3/08.pdf

14. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / Михненко А., Щур Н. // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. — 2011. — № 2. — С. 219—227.

2.5. Розбудова громадянського суспільства в Україні як складова формування української політичної нації

Г. І. Калінічева

«Перед українською інтелігенцією відкривається тепер... величезна дійова задача — витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя» (І. Франко, 1905 р.)

Нині, як ніколи, набули актуальності ці слова І. Франка. Ще донедавна поняття української політичної нації, української національної ідеї, громадянського суспільства в Україні були складовою інтелектуального дискурсу обмеженого кола інтелігенції, а нині вони набули загальнодержавного визнання та широкого громадського обговорення. Питання творення української нації та інституціалізації громадянського суспільства як складової цього процесу є нині предметом рефлексій широкого кола представників вітчизняної соціогуманітаристики, публіцистики і журналістики. За переконанням одних, українці вже відбулися як політична чи громадянська нація, інші вважають, що українці тільки розпочали цей процес і перебувають на початковому етапі, треті доводять факт існування «двох Україн», «двох націй» тощо.

Не вдаючись до розлогого аналізу наукового дискурсу щодо сутності понять «політична нація» та «громадянське суспільство» (про що вже достатньо сказано авторами у попередніх розділах), маємо констатувати, що нині існує чимало тлумачень цих понять. Політична теорія визнає націю як політичну спільноту, «яка